© Український переклад. Ю. Я. Лісняк, 1992.

Є теми, сповнені гіпнотичного інтересу, але занадто жахливі, аби стати законним набутком літератури. Звичайному романістові слід уникати їх, коли він не хоче уразити читача або збудити у ньому нехіть. їх годиться зачіпати тільки тоді, коли вони підперті й освячені суворістю і величчю істини. Так, наприклад, нас проймає "солодка мука", коли ми читаємо про переправу через Березину, або про землетрус у Лісабоні, або про лондонську чуму, або про Варфоломіївську ніч, або про те, як у калькуттській Чорній Ямі задихнулися сто двадцять три в'язні. Але в цих розповідях нас уражає факт, дійсність, історія. А на вимисли такого роду слід дивитися з відразою.

Я тут згадав кілька найвидатніших і найцарственіших лих; але в них так живо вражають нашу уяву й розміри, а не тільки характер лиха. Можна й не нагадувати читачеві, що з довгого химерного каталогу людських нещасть я міг би вибрати багато окремих прикладів, більше перейнятих безпосереднім стражданням, ніж. будь-яке з цих загальних уособлень катастрофи. Так, справжній біль, найбільше горе завжди зосереджені в чиїйсь особі, а не розсіяні в загалі. І за те, що жахливі крайнощі мук звідані людиною-особою, а не людиною як видом, подякуймо Богові милосердному!

Бути похованим живцем — це, безперечно, найстрахітніше з лих, які будь-коли випадали на долю смертного. А що таке ставалось часто, дуже часто, навряд чи будуть заперечувати люди, які мислять. Межа, що відділяє Життя від Смерті, в найкращому разі примарна й непевна. Хто може сказати, де кінчається одне й починається друге? Ми знаємо, що є хвороби, під час яких припиняються всі видимі вияви життєвої сили, проте це припинення краще назвати затримкою. Це тільки тимчасові паузи в функціях незбагненного механізму. Минає певний час, і якесь невидиме таємниче начало знову приводить у рух магічні важелі й чарівні колеса. Срібна струна не була ослаблена назавжди, а золота чаша — розбита вщент. Але ж де була тим часом душа?

Незалежно від неминучого висновку a priori, що такі випадки повинні мати такі наслідки,— що добре відома наявність таких випадків затримки в житті природним чином мусить час від часу призводити до передчасних поховань,— незалежно від такого міркування ми маємо прямі свідчення медичного й побутового порядку, які доводять, що безліч таких поховань справді відбулись. Я міг би, коли треба, зразу навести сотню незаперечних прикладів. Один, вельми, прикметний,— обставини його, можливо, ще свіжі в пам'яті багатьох читачів,— стався нещодавно в недалекому місті Балтіморі, де спричинив дуже прикру, гостру и поширену на все місто тривогу. Дружина одного з найшанованіших

городян — визначного правника й члена Конгресу — раптом занедужала на якусь незбагненну хворобу, що не піддавалась ніяким зусиллям лікарів. Довго промучившись, вона померла — чи принаймні так вирішили. І справді, ніхто не підозрював і не мав причини підозрювати, що вона не мертва. Весь її вигляд був достоту як у мертвої. Обличчя, як у всіх мерців, загострилося, щоки запали. Очі втратили блиск. Губи зробились мармурово-білі. Тепла в тілі не лишилося. Пульсу не було. Три дні мертве тіло лежало непоховане і задубло за цей час, наче камінь. Одне слово, боячися швидкого нібито розкладу тіла, поквапились його поховати.

Покійницю поклали до родинного склепу, і три роки туди ніхто не заглядав. Через три роки склеп відкрили, щоб поставити туди ще один саркофаг; та лихо! Який страхітливий удар вразив чоловіка небіжчиці, що власноруч відімкнув двері! Коли їхні стулки відчинились назовні, в обійми йому впав, заторохтівши, якийсь угорнений у біле предмет. То був кістяк його дружини в ще не зотлілому савані.

Старанне розслідування з'ясувало, що вона ожила через два дні після похорону, і, борсаючись у труні, звалила її з підставки, чи то підвищення, на підлогу, труна розбилась, і вона змогла вилізти. Ненароком залишений у склепі ліхтар, тоді повний оливи, був порожній; а втім, можливо, що олива просто висохла. На верхній приступці сходів, що вели до цього підземелля жаху, лежав великий уламок труни: певне, вона

грюкала ним у залізні двері, щоб привернути чиюсь увагу. Добиваючись у двері, вона, певне, зомліла або й померла з самого ляку; а коли падала, саван зачепився за якийсь гак, що стримів із дверей. Так вона й зотліла, повиснувши сторч.

1810 року один випадок поховання живцем стався у Франції; обставини його підтверджують сентенцію, що дійсність буває дивовижніша за вимисел. Героїня цієї "історії була така собі мадемуазель Вікторіна Лафуркад, молода дівчина знатного й багатого роду, рідкісна красуня. Серед її численних поклонників був один бідний літератор, чи то журналіст, на ім'я Жюльєн Боссюе. Його таланти й загальна привабливість привернули до нього увагу юної спадкоємниці, та й він, видно, щиро кохав її; але врешті родова пиха змусила її відштовхнути його й вийти за якогось пана Ренеля, відомого дипломата й банкіра. Та після одруження цей добродій занедбав її, а можливо, навіть знущався з неї. Проживши з ним нещасливою кілька років, вона померла — чи принаймні запала в такий стан, що кожен, хто бачив її, думав так. її поховали — не в склепі, а в звичайній могилі на кладовищі її рідного села. Закоханий молодик у розпачі, запалений спогадами про своє глибоке захоплення, приїхав зі столиці в далеку провінцію, де лежало те село, з романтичним наміром відкопати тіло й узяти на спомин розкішну косу. Він знайшов могилу, опівночі відкопав труну, розкрив її, а коли заходився відрізати косу, очі коханої розплющились. Жінку поховали живцем! Життя ще не зовсім покинуло її, і пестощі закоханого юнака пробудили її з летаргії, яку помилково визнали за смерть. У нестямі він приніс її до свого помешкання, найнятого в селищі. Досить глибоко обізнаний з медициною, застосував сильні збудливі ліки. Одне слово, вона ожила. І впізнала свого рятівника. Вона лишалася в нього, аж поки її здоров'я поступово цілком відновилось. Серце її, жіноче серце було не кам'яне, і цього останнього доказу любові вистачило, щоб скорити його. Вона віддала те серце Боссюе. До чоловіка не повернулась, приховала від нього своє воскресіння й утекла з коханцем до Америки. Через двадцять років обоє повернулись до Франції, певні, що час дуже змінив Вікторіну й ніхто із знайомих її не впізнає. Та вони помилились, бо, тільки-но побачивши свою колишню дружину, пан Ренель її впізнав і зажадав, щоб

вона повернулась до нього. Вона відмовилась, і суд підтримав її, вирішивши, що за таких незвичайних обставин, через такий тривалий час чоловік утратив свої права не тільки морально, а й згідно з законом.

Лейпцігський "Хірургічний журнал", вельми авторитетне і достойне періодичне видання, що його слід би якомусь американському видавцеві передруковувати у нас англійською мовою, сповіщає в останньому числі про дуже тяжку пригоду такого самого типу.

Один офіцер-артилерист, чоловік велетенського зросту й міцного здоров'я, впавши з неприборканого коня, сильно вдарився головою й знепритомнів, трохи пошкодивши череп; але небезпеки для життя начебто не було. Трепанацію виконано цілком успішно, хворому пустили кров і виконали над ним усі звичайні в таких випадках заходи. Проте він дедалі більше западав у стан цілковитого ступору, і врешті вирішили, що він помер.

Погода стояла тепла, і його із аж непристойним поспіхом поховали на міському кладовищі. Похорон відбувся в четвер. Наступної неділі на кладовищі, як звичайно, було повно відвідувачів, і близько полудня серед них зчинилася справжня тривога: один селянин сказав, ніби він, сівши на офіцеровій могилі, виразно відчув, що в землі щось ворушиться, ніби там, у могилі, хтось борсається. Спочатку селянинові не дуже повірили; але видимий переляк його і та впертість, із якою він наполягав на своєму, врешті справили на юрбу відповідне враження. Мерщій принесли лопати, і за хвильку ганебно мілку могилу розрили так, що з'явилась голова похованого. Він був начебто мертвий; одначе сидів випростано в труні, віко якої, шалено борсаючись, підняв.

Його відвезли до найближчої лікарні, і там з'ясувалося, що він іще живий, тільки знепритомнів без повітря. За кілька годин він опритомнів, упізнав присутніх знайомих і уривчасто розповів про свої муки в могилі.

З його слів випливало, що він зберігав свідомість десь із годину після поховання і аж потім зомлів. Могилу засипали абияк, земля не вляглася щільно, і повітря потроху проходило до нього. А потім він почув, що по землі над ним ходять люди, й почав кликати на поміч та борсатись. Як він сам гадав, його розбудила з глибокого сну товкотнеча на цвинтарі, а тільки-но прокинувшись, він зразу усвідомив, у яке страхітне становище попав.

Як сповіщається в статті, цей пацієнт уже видужував і був би, певне, видужав зовсім, якби не став жертвою якогось шарлатанського досліду медиків. Вони скористались гальванічною батареєю, і сердега помер під час несамовитих корчів, які часом викликає гальванічний струм.

Одначе згадка про гальванічну батарею викликала в моїй пам'яті широко відомий незвичайний випадок такого ж роду, коли її дія вернула до життя одного молодого лондонського правника, уже два дні як похованого. Це сталося 1831 року і в ті часи викликало величезну цікавість усюди, де лишень згадували про цю пригоду.

Той правник, містер Степлтон, помер нібито від тифозної гарячки, сполученої з якимись аномальними симптомами, що збудили цікавість у його лікарів. І коли він, як гадали, помер, лікарі просили в його рідних дозволу дослідити труп, але ті не погодились. Як часто буває у випадках такої відмови, лікарі вирішили відкопати мертве тіло й таємно зробити розтин. Вони дуже легко домовились із котроюсь зграєю викрадачів трупів — таких людей у Лондоні є вдосталь — і на третю ніч після похорону тіло відкопали з могили завглибшки вісім футів і приставили до операційного покою однієї приватної лікарні. На животі трупа вже зробили короткий розріз; плоть виявилася свіжою, нерозкладеною, і лікарі вирішили спробувати дію гальванічної батареї. Пішла спроба за спробою, що викликали звичайний ефект без ніяких дивних відхилень — хіба в двох чи трьох спробах конвульсії гальванічного трупа були занадто схожі на рухи живої людини.

Ніч минала. Наближався світанок, і врешті вирішили негайно починати самий розтин; але один з дослідників дуже хотів перевірити якусь свою гіпотезу й наполіг, щоб батарею ще замкнули на грудний м'яз. Зробили глибокий надріз і швиденько встромили туди контактний дріт; і враз труп квапливими, але зовсім не конвульсивними рухами встав зі стола, вийшов насеред кімнати, озирнувся круг себе тривожним поглядом — і заговорив. Слова були незрозумілі, але виразні, членоподільні. Докінчивши мову, він важко впав додолу.

Якусь хвилину всі були паралізовані жахом, але критична ситуація швидко вернула їх до тями. Видно було, що містер Степлтон живий, хоч і непритомний. З допомогою ефіру його очутили, потім швидко підлікували й вернули в товариство друзів,— щоправда, не відкриваючи їм історії його воскресіння, поки не стало ясно, що можна не боятись нової катастрофи. Можна уявити собі їхній подив, їхнє сторопіння.

Але найдивовижніше в усій цій пригоді те, що розповів сам містер Степлтон. Він заявив, що не втрачав цілком притомності ні на хвилину, а, хоча туманно й плутано, усвідомлював усе, що діялося з ним від тієї миті, коли лікарі оголосили його померлим, аж до тієї, коли він, зомлівши, впав посеред операційного покою. "Я живий" — такі були ті незрозумілі слова, що він розпачливо силкувався вимовити, коли побачив, що його збираються розтинати.

Неважко було б навести ще чимало таких історій, але я кінчаю з цим, бо вже нема потреби доводити той факт, що інколи людей ховають передчасно. Коли подумати, як рідко, через саму природу таких випадків, ми дізнаємося про них, доведеться визнати, що вони нерідко стаються без нашого відома. І справді, навряд чи коли, розкопуючи старе кладовище, не натрапляли на жоден кістяк, який лежав би в позі, що збуджувала найжахливіші підозри.

Підозри справді жахливі — але наскільки жахливіша доля! Можна без вагання твердити, що нема жодної події, так страхітливо здатної навіювати уявлення про найтяжчі з можливих тілесні й душевні муки, як

похорон живцем. Нестерпно згнічені груди... задушливий запах вогкої землі... смертне вбрання, прилипле до тіла... щільні обійми тісної домовини... чорнота абсолютної ночі... приголомшлива тиша морського штилю... невидима, але відчутна присутність Хробака-Здобичника... всі ці речі, разом з думками про повітря й зелену траву нагорі, споминами про любих друзів, що прилетіли б, мов на крилах, рятувати нас, якби відали про нашу долю, та свідомістю того, що вони ніколи про неї не довідаються, що наш безнадійний пай такий самий, як у справді померлих,— усі ці думки, кажу, вливають у наше серце, ще трепетне, такий безмір гнітючого, нестерпного жаху, що перед ним мусить відступити найсміливіша фантазія. Ми не знаємо нічого. Ми не знаємо на світі гірших смертних мук; ми не уявляємо нічого страхітливішого і в найглибших колах Пекла. Таким чином, усі оповідання на цю тему мають глибокий інтерес; проте цей інтерес, завдяки священному жахові, властивому цій темі, дуже слушним і своєрідним чином залежить від нашої думки про те, чи розповідь правдива. Те, що я маю розповісти далі, відоме мені безпосередньо з особистого досвіду.

Кілька років я страждав від нападів якогось дивного розладу, що його лікарі умовились називати каталепсією — за браком точнішої назви. Хоча й безпосередні, й більш далекі причини і навіть сам діагноз цієї хвороби лишаються загадкою, явні, очевидні прояви її досить легко визначити. Різняться окремі випадки переважно інтенсивністю. Інколи хворий лежить один день або навіть менше в цілковитій летаргії. Він нічого не відчуває і не рухається, але биття серця, хоча й дуже кволе, можна вловити; в тілі лишається трохи тепла; посередині щік є бліді рум'янці; а коли до губів піднести дзеркало, можна виявити кволий, нерівний, тремтливий віддих. Далі буває, що такий транс розтягується на кілька тижнів і навіть місяців, а найпильніше дослідження, найретельніші медичні проби не можуть виявити в хворому ніяких ознак життя: він нічим не різниться від трупа. Звичайно від передчасного поховання його рятує тільки те, що близькі люди знають за ним і в минулому напади каталепсії, тож гадають, що й це такий напад, а насамперед — вони не бачать ознак тління. На щастя, хвороба розвивається поступово. Перші вияви, хоча й не дуже виразні, не лишають сумнівів. Помалу напади стають виразні, і

кожен буває довший від попереднього. В цьому полягає головна гарантія від поховання живцем. Але ті нещасливці, в кого, як то інколи буває, вже перший напад дуже гострий, майже неминуче приречені до такого поховання живцем.

Моя недуга нічим особливо не різнилась від описаних у медичній літературі випадків. Інколи без будь-якої видимої причини я помалу западав у стан якоїсь напівнепритомності, і в цьому стані, не відчуваючи ніякого болю, але нездатний поворухнутись і по-справжньому мислити, тільки якось тьмяно, летаргічно усвідомлюючи, що я живий і що біля мого ліжка є люди, я лишався, поки в недузі наставала криза і я раптово вертався до цілковитої свідомості. А інколи мене кидало в каталептичний стан відразу. Мені ставало млосно, тіло сковував холод, у голові наморочилось, і я безвладно падав. Відтак цілі тижні все було порожнє, чорне, безмовне, світ поринав у Небуття. Немовби все зникало, переставало існувати. З таких нападів я прокидався, навпаки, поступово. Як ото день світає бездомному самотньому жебракові, що тинявся по безлюдних вулицях довгу зимову ніч,— отак мляво, отак безсило, отак невесело верталося до мене світло Душі.

Як не зважати на цю схильність до трансів, моє здоров'я було загалом нібито добре; і я не міг відчувати, що моя головна недуга відбивалася на всьому стані організму — хіба лиш деякі особливості мого щоденного сну могли сприйматись як її вплив. Прокинувшись, я інколи не міг зразу прийти до тями і завжди чималу хвилину лишався в якомусь сторопінні й розгубленості: моє мислення взагалі, а пам'ять зокрема були неначе зовсім відсутні.

В усіх моїх переживаннях не було фізичного страждання, зате був безмір душевних мук. Моя уява робилась замогильною. Я весь час говорив про "могили, хробаків та епітафії". Я витав у мареннях про смерть, і з голови мені не йшла думка, що мене поховають живого. Страшна небезпека, нависла наді мною, не давала мені спокою день і ніч. Удень ці роздуми були надміру тяжкі; вночі нестерпні. Коли понура темрява застилала землю, тоді я від кожної жахливої думки тремтів, як

ото тремтять пір'яні султани над катафалком. Коли сама моя природа більш не могла витерпіти без сну, я силував себе заснути, здригаючись від уявлення, ніби прокидаюсь у труні. А коли врешті засинав, то ніби провалювався в світ марень, над яким розпростирала величезні чорні крила єдина, нездоланна ідея Могили.

Із незліченних образів мороку, що гнітили мене в снах, я замалюю одне-єдине видиво. Мені снилось, ніби я поринув у каталептичний транс, глибший і триваліший, ніж звичайно. Зненацька на чоло моє лягла крижана рука, і нетерплячий, уривчастий голос шепнув мені у вухо: "Прокинься!"

Я сів у ліжку. Темрява була непроглядна. Я не міг пригадати, ні коли запав у транс, ні де лежу. Сидячи нерухомо й силкуючись зібрати докупи думки, я відчув, що крижані пальці стиснули мій зап'ясток і струснули ним, а уривчастий голос промовив знову:

— Прокинься! Не чуєш, що я кажу?

— А хто ж ти? — спитав я.

— Я не маю імені в тих сферах, де перебуваю,— сумно відповів голос. — Я був смертним, а тепер я демон. Я був безжальним, а став жалісливим. Ти відчуваєш, що я тремчу. Зуби мої цокочуть, але не від холоду ночі — цієї нескінченної ночі. Але ця гидота нестерпна. Як ти можеш спати спокійно? Я не можу спочити через оті передсмертні крики. Цих стогонів я не можу витерпіти. Встань! Вийди зі мною в кромішню Ніч, і я відкрию перед тобою могили. Чи це не видовище мук? Дивись!

Я звів очі, і невидима постать, що все тримала мене за руку, звеліла розкритись могилам усього людства; і з кожної полився тьмяний фосфоричний посвіт тління, я зміг заглянути в найглибші склепи, побачити сповиті саванами останки, що лежали в сумній і поважній дрімоті серед хробаччя. Та леле! Справді заснулих було на багато

мільйонів менше, ніж тих, що не спали зовсім, і я бачив кволе ворушіння, скорботний неспокій повсюди, і з глибини незліченних ям долинав печальний шелест убрань похованих. І серед тих, що начебто лежали спокійно, я бачив безліч таких, що більш або менш змінили невигідну застиглу позу, в якій їх поховано. Я все дивився й дивився, та ось голос промовив знову:

— Хіба ж це... ох, хіба ж це видовище не крає серця? Та перше ніж я здобувся на відповідь, постать випустила мою руку, фосфоричний посвіт погас, і могили враз із силою закрились, а з глибини їх полинули розпачливі стогони: "Хіба ж це... ох, хіба ж це видовище не крає серця?"

Такі от примари, являючись мені вночі, поширювали свій страхітний вплив і на денні години. Мої нерви були перенапружені, і я став жертвою невідчепного жаху. Я не наважувався відходити, чи від'їздити, чи взагалі віддалятись далеко від дому. Я боявся опинитися десь, де не буде нікого з тих, хто знав мою схильність до каталепсії, бо зі мною міг статися несподіваний напад, і мене тоді могли поховати раніше, ніж мій справжній стан буде з'ясовано. Я боявся звіритись турботам і відданості найщиріших друзів. Мене жахало, що й вони, коли мій каталептичний стан затягнеться далеко понад звичайну міру, можуть схилитися до думки, що я більш не прокинусь. Я дійшов до того, що боявся, чи не надокучив їм, завдаючи такого клопоту, настільки, що вони раді будуть визнати надміру тривалий напад достатньою причиною для того, щоб спекатись мене. Марно силкувались вони заспокоїти мене найурочистішими обіцянками. Я вимагав від них присягатися всім святим, що вони ні в якому разі не ховатимуть мене доти, поки розпад плоті зайде аж так далеко, що трупа вже не можна буде зберігати. І навіть тоді мій смертельний страх не могли збороти ніякі запевнення й умовляння. Я вдався до цілої низки хитромудрих застережних заходів. Поміж усього іншого, я наказав так переобладнати мій родинний склеп, щоб він легко відчинявся зсередини. Від найлегшого тиску на довгий важіль, що сягав далеко в гробницю, залізна брама розчинялася навстіж. Забезпечено й вільний доступ повітря та світла до склепу, поставлено й зручний посуд для їжі та води біля самої домовини, наготованої для мене.

Домовину зсередини вимостили м'яко й тепло, а віко мало такий самий пристрій, як і двері, ще й пружини, прилаштовані так, що вони піднімали віко при найменшому порухові тіла. Крім усього цього, на стелі склепу підвішено великий дзвін, шворка від якого мала проходити крізь спеціальний отвір у домовину, а там бути прив'язаною до однієї з рук похованого. Та леле! Що важить людська передбачливість супроти Долі? Навіть усі ці хитромудрі пристрої не можуть порятувати від такого страхіття — поховання живцем — нещасливця, приреченого на це.

Настала година — як не раз уже наставала перше — коли я відчув, що прокидаюся з цілковитої несвідомості до перших тьмяних невиразних просвітків свідомості. Повільно, черепашачою ходою наближався сірий світанок душевного дня. Прикра скутість. Апатичне витримування глухої муки. Ні турботи... ні надії... ні зусиль. Аж ось, по. довгім часі, мурашки й шпигання в кінцівках; далі начебто нескінченне тривання приємного спокою, коли щойно пробуджені почуття з зусиллям оформлюються в думку; потім короткий провал у небуття — а тоді раптове повернення свідомості. Нарешті легке тремтіння повік, а зразу по тому електричний імпульс жаху, смертельного й невиразного, що бурхливим струмом жене кров від скронь до серця. І ось перше справжнє зусилля думати. Тоді неповний, нетривкий успіх цього зусилля. А тоді пам'ять уже настільки заволоділа своєю цариною, що я до певної міри усвідомив свій стан. Я відчув, що прокидаюся не зі звичайного сну. Я згадую, що зі мною бувають напади каталепсії. І ось нарешті, ніби прибій океану, мій тремтячий дух затоплює одна грізна небезпека: єдина примарна, невідчепна ідея.

Кілька хвилин по тому, як це уявлення заволоділо мною, я лежав нерухомо. Чому? Я не міг зібратись на відвазі. Я не смів зробити зусилля, щоб переконатись у своїй долі,— і все ж щось біля мого серця шепотіло мені: так, це сталося. Розпач — такий страшний, якого не може викликати жодне нещастя,— самий лише розпач змусив мене після довгої нерішучості таки підняти важкі повіки. І я підняв їх. Темрява — непроглядна темрява. Я знав, що криза моєї недуги давно минула. Я знав, що до мене повністю вернувся мій зір — і все ж було темно.

Непроглядна темрява, густа й непросвітна чорнота Ночі, яка триватиме вічно.

Я хотів закричати, і мої губи та пересохлий язик конвульсивно ворухнулись, але з порожніх легенів не вирвалось ні звуку; вони, неначе придавлені якоюсь наваленою горою, тільки здригались та бились, мов серце, в одчайдушних зусиллях вдихнути повітря.

З руху щелепи в цьому зусиллі скрикнути я збагнув, що вона підв'язана, як звичайно роблять із мерцями. Я відчув також, що лежу на чомусь твердому і щось так само тверде стискає мені боки. Доти я не важився й ворухнутись; але тепер рвучко підняв руки, що лежали схрещені на животі. Вони вдарились об тверді дошки, що лежали наді мною не далі як за шість дюймів від обличчя. Я не міг більше сумніватися, що опинився врешті в труні.

І раптом серед безмежного страждання з'явився любий херувим надії: я згадав про свої запобіжні заходи. Я почав борсатись і корчитись, щоб скинути віко з домовини; але воно не зрушило з місця. Я став намацувати прив'язаний до зап'ястка шнур від дзвона; його не було. Тоді мій Розрадник відлетів навіки, а замість нього тріумфально запанував ще чорніший Розпач; бо я не міг не помітити, що в труні немає м'якої вимостки, про яку я так старанно подбав,— а до того мені враз ударив у ніздрі сильний своєрідний запах сирої землі. Висновок був незаперечний. Я лежу не в своєму склепі. Я запав у транс, будучи не вдома, серед чужих людей,— а коли і як, я не міг пригадати,— і вони поховали мене, як собаку, забили в простій труні й укинули навіки глибоко-глибоко в просту безіменну могилу. Коли цей жахливий вирок проник до найглибшого дна моєї душі, я знову спробував закричати. Тепер мені вдалося це. Нестямний, протяглий, безперервний крик, чи радше виття, залунало серед підземної Ночі.

"Гей, гей, що там таке?" — відповів мені хрипкий голос.

"Якого дідька там?" — озвався ще один.

"Вилазь звідти!" — гукнув третій.

"Чого ти там верещиш, наче зграя котів!" — гримнув четвертий, і враз мене вхопив і почав безцеремонно торсати, добрих кілька хвилин, цілий гурт суб'єктів досить шорсткого вигляду. Вони не розбудили мене, бо я зовсім не був сонний, коли закричав; але вони розбудили в мені пам'ять, і я збагнув, де я й чому.

Пригода сталась у Вірджінії, поблизу Річмонда. Удвох з одним приятелем я вибрався на полювання й спустився на кілька миль понад річкою Джеймс. Уже вечоріло, і ми попали під бурю. Сховатись не було де, хіба тільки в каюті невеликого шлюпа, що стояв на якорі, навантажений садовою землею. Ми скористалися цим: переночували на судні. Я заснув у одній із двох койок, що були на шлюпі — а якого розміру койки можуть бути на шістдесяти-чи сімдесяти-тонному шлюпі, пояснювати не треба. На тій, де я лежав, не було ніякої постелі. Вона була не ширша за вісімнадцять дюймів. Від койки до стелі було стільки саме. Я насилу втиснувся туди. Проте спав міцно, і все моє видіння — бо то було не сновиддя, не сонна змора — мало причини цілком природні: цю саму койку, постійний мій напрям думок і те, що я, прокинувшись зі сну, звичайно довго не міг зібрати докупи думки, а особливо — відновити пам'ять. Люди, що витягли мене з койки,— то був екіпаж шлюпа та кілька робітників, найнятих розвантажувати його. Запах сирої землі йшов від самого вантажу. Щелепа моя була підв'язана, бо я сам, лягаючи і не мавши звичного мені нічного ковпака, запнувся шовковою носовою хусткою.

Одначе ті муки, що витерпів, для мене були, безперечно, не легші, ніж якби мене справді поховали живцем. Вони були жахливі; вони були невимовно огидні; проте з Лиха постало Добро: самий надмір цих мук викликав у моїй душі неминучий спротив. Моя душа набрала тонусу, набула темпераменту. Я поїхав за кордон. Я почав розвивати в собі силу. Я став дихати свіжим повітрям Небес. Я вже думав не про Смерть, а про

щось інше. Я зрікся своїх медичних книжок. "Б'юкена" спалив. Я більше не читав "Нічних дум", усякої бредні про кладовища, казочок зі страхіттями — як оця-от. Одне слово, я став іншою людиною, почав жити, як годиться чоловікові. З тієї пам'ятної ночі я назавжди відкинув свої похоронні страхи, а разом із ними зникла й каталептична недуга, бо ті страхи були радше її причиною, ніж наслідком.

Бувають хвилини, коли навіть для тверезого ока Розуму світ нашої сумної Людяності може набувати подібності до Пекла — але уява людини не надається до того, щоб без ніякої пошани досліджувати кожен її закуток. Гай-гай! Грізний легіон могильних страхів не можна вважати цілком уявним,— але, як ті демони, що в їхньому товаристві Афрасіаб перетнув Оксус, вони повинні спати, бо інакше вони пожеруть нас; їх треба змусити до сну, а то ми загинемо.